

Västra Torsås gamla kyrkogård

Allbo kontrakt

Växjö stift

David Fuchs
Smålands museum rapport 2007:43

© 2007 SMÅLANDS MUSEUM
VÄXJÖ 2007
ISSN1403-2902
PRODUKTION OCH DISTRIBUTION:
Smålands museum, Box 102, 351 04 Växjö
ALLMÄNT KARTMATERIAL: Medgivande 507-98-29

Innehåll:

Inledning	sid 3
Västra Torsås gamla kyrkogård	sid 9
Beskrivning av kyrkogården idag	sid 11
Beskrivning av enskilda kvarter	sid 14
Sammanfattande bedömning och karaktär	sid 22
Ordförklaringar	sid 25

INLEDNING

Bakgrund

Svenska kyrkan har sedan kristendomens införande svarat för begravning och omhändertagande av döda. I varje socken har inrättats kyrkogårdar för ändamålet. I en stor del av Sveriges församlingar utgör kyrkogården den äldsta bevarade delen av församlingens anläggningar. Ofta har kyrkogården medeltida ursprung. Sedan Svenska kyrkan och staten skildes åt har kyrkan ansvaret för sina egna kulturarvsfrågor. Kunskapen om kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden är dock fragmentariska. Detta medför att skötseln av den vigda platsen ofta saknar antagna riktlinjer eller vårdprogram där kulturarvshänsyn utgjort planeringsförutsättning. Med utgångspunkt i behovet av att förbättra kunskapen om våra kyrkogårdar och begravningsplatser genomförs en stiftsövergripande kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar i Växjö stift.

Begravningsväsendet i Sverige är numera en statlig angelägenhet bekostad av begravningsavgiften men den utförs fortfarande som under tidigare århundraden. Varje församling eller samfällighet som önskar söka kyrkoantikvarisk ersättning för vården av kulturarvet måste före 2009 ha upprättat en av stiftet godkänd vård- och underhållsplanering. Denna planering skall visa hur kulturarvets värden skall bevaras. Det är såväl på församlingsnivå som på stiftsnivå nödvändigt att ha kunskap om det kyrkliga kulturarvet. Såväl kortsiktig som långsiktig planering är ett ansvar för båda. För stiftets innebär planeringen att bruka de gemensamma resurserna på ett ändamålsenligt sätt. Den kyrkoantikvariska ersättningen förutsätter en övergripande kunskap om de kulturhistoriska värdena för att medlen skall göra största möjliga kulturhistoriska nytta. Länsstyrelsen skall i sin myndighetsutövning stödja detta arbete samt har ett regionalt tillsynsansvar för kulturmiljövården.

På uppdrag av Växjö stift utför Smålands museum en inventering av kyrkogårdar/begravningsplatser inom stiftets del av Kronobergs län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och omfattar de till Svenska kyrkan hörande kyrkogårdarna/begravningsplatserna som omfattas av kulturminneslagens § 4. Lagen gäller begravningsplatser som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet.

Syfte

Den översiktliga inventerings syfte är att:

- ta fram övergripande kunskap om kulturarvet som underlag för församlingens/ samfällighetens planering för och förvaltning av kyrkogårdar och begravningsplatser
- ta fram underlag för myndigheter och kyrkan regionalt för handläggning av kyrkoärenden enligt kulturminneslagen och olika finansiella stödsystem
- skapa ett gemensamt kunskapsunderlag för kulturhistorisk värdering och prioritering samt i sig utgöra ett samlat forskningsmaterial
- dessutom verka för ökad förståelse för kyrkogårdens kulturarv såväl lokalt som i kontakter mellan kyrkan och samhället

Kulturminneslagen och begravningslagen

Enligt Lag om kulturminnen m m (SFS 1988:950) skall Svenska kyrkans kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Tillstånd måste sökas hos länsstyrelsen för att göra väsentliga förändringar på kyrkogården. (Se vidare i bilaga om Kulturminneslagen). Begravningslagen (SFS 1990:1144).

anger att en gravvård ägs av den som betalar gravrättsavgiften. När en gravanordning har blivit uppsatt, får den inte föras bort utan upplåtarens medgivande. När gravrätten upphör har ägaren rätt till gravvården. Om gravrättsinnehavaren inte vill gör anspråk på gravvården inom 6 månader tillfaller gravvården

upplåtaren, alltså församlingen. Vidare säger lagen: Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på platsen. Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats”.

Kulturhistorisk bedömning

Alla gravvårdar bär på sin historia och kan berätta om en person, en familj, stilhistoria och begravnings-traditioner. I rapporten finns exempel på typer av gravvårdar som utifrån skilda kriterier bedöms som kulturhistoriskt värdefulla. Generellt gäller att ålderdomliga gravvårdar från tiden fram till 1850 bör föras in i kyrkans inventarieförteckning Detta gäller även gravstaket och gravvårdar i gjutjärn och smidesjärn liksom äldre vårdar av trä. Många andra gravstenar har också ett kulturhistoriskt värde som kan kopplas till gravvårdens utförande - material, konstnärligt utförande eller till en person- lokal/personhistoriskt värde. Inventeringen omfattar i första hand enbart gravvårdar ute på kyrkogården. I flera kyrkor finns det dock gravvårdar som förvaras i kyrkan eller i lokal i anslutning till kyrkan. Ofta har dessa ett stort kulturhistorisk värde och bör tas med i kyrkans inventarieförteckning.

Den kulturhistoriska bedömningen görs utifrån principer som tagits fram av och fortlöpande diskuteras med representanter för Växjö stift, länsstyrelserna i Jönköpings, Kalmar, Kronobergs län samt läns museerna i Jönköpings och Kalmar län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till varje enskild kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning och rapport

Rapporten består av en historik över kyrkogården samt en beskrivning i ord och bild av kyrkogården som helhet och de olika kvarteren/områdena. En kulturhistorisk bedömning görs av varje kvarter/område samt över kyrkogården i dess helhet. Arbetet har varit uppdelat i en fältedel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. I viss mån har lantmäteriets handlingar och kartor nyttjats. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som inte en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens utveckling. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast en mindre del är presenterad i rapporten.

Fältarbetet och rapporterna har utförts av antikvarier David Fuchs, Jenny Svengård, Jessica Wennerlund och Helena Åkerberg vid Smålands museum i Växjö. Rapporterna finns tillgängliga på Växjö stift, Länsstyrelsen i Kronobergs län, ATA, Smålands museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

KORT KYRKOGRÅRDSHISTORIK

En kyrkogård skiljer sig från en begravningsplats på så vis att den ligger i direkt anslutning till en kyrkobyggnad. En begravningsplats rymmer ofta ett kapell inom sitt område. I förhistorisk tid varierade gravskicket mellan brandgravar och jordbegravningar. Kristendomens införande innebar bl a att kremation av kroppar förbjöds. Längre begravdes människor i närheten av sina hem, men under medeltiden anlades kyrkogårdar i allt högre utsträckning kring kyrkorna. Kyrkogårdens område delades först upp mellan byarna, med byvisa begravningar, senare i hemman. Den medeltida begravningsplatsen bestod troligen av ängslika områden kring kyrkan där de välbärgades gravminnen i form av stenors, tumbor och hällar stod uppställda. Enklare människors gravar kunde markeras av en liten kulle eller ett träkors. Kyrkogården omgärdades vanligen av träbalkar med spåntak. I mitten av 1700-talet kom ett kungligt påbud om att kyrkogårdsmuren, eller bogårdsmuren som man då kallade den, skulle vara uppförd av gråsten utan bruk, alltså kallmurade. I början av 1800-talet tillät man att de murades med kalkbruk om de täcktes med tak. Reformationen innebar på många sätt en förändrad syn på det som hörde kyrkan till. Många kyrkogårdar lämnades vind för våg, murar revs och djuren betade fritt i markerna. Först under 1700-talet började man visa mer intresse för kyrkogårdarnas vård och utformning.

Före 1800-talet var det vanligt att människor av högre stånd begravdes inne i kyrkan, medan vanligt folk begravdes på anonyma allmänningar kring kyrkan. Under 1700-talets slut ökade protesterna mot begravningar i kyrkan då det ansågs ohygieniskt och orsakade stort obehag, speciellt sommartid. År 1815 beslöt Sveriges riksdag om att begravningsplatser skulle anläggas utanför städer och byar, också det av hygieniska skäl. Först efter 1815 blev det också mer allmänt förekommande med genomgripande planläggning av kyrkogårdarna med gångsystem och planteringar. Det blev också allt vanligare med planteringar av träd kring kyrkogården, sk trädkrans. Genom 1815 års förordning förbjöds definitivt begravningar inne i kyrkan. Kyrkogårdar och begravningsplatser uppdelades i områden där den dödes familj fick köpa gravplats, och områden som var gratis. Dessa senare områden kallades vanligen allmänna linjen. Här begravdes människor i den ordning de avled. Det innebar bl a att äkta makar inte blev begravda bredvid varandra. Fram till 1960-talet används denna typ av linjegravar. Under 1800-talets senare hälft blev det allt vanligare för samhällets arbetare och medelklass att skaffa sig egen gravplats och påkostad gravvård. Samtidigt blev de förmögna gravvårdar allt mer exklusiva. Vid ungefär samma tid började man anlägga kyrkogårdar med en mindre strikt utformning, än den tidigare, och med ett mer naturinspirerat utseende. Vid 1900-talets mitt anlades kyrkogårdar med en större anpassning till den lokala topografin och de lokala växtförhållandena, bl.a. tillkom många skogskyrkogårdar. I och med att man började använda moderna maskiner har skötseln av kyrkogårdarna delvis förändrats. Tidigare grusgravsområden har såtts igen och staket och andra detaljer har tagits bort för att underlätta arbetet. Under de senaste decennierna har minneslundar tillkommit på nästan samtliga kyrkogårdar.

VÄXJÖ STIFT – EN KORT HISTORIK

Småland och Öland var under tidigaste kristna tid knutna till stiftet i Hamburg- Bremen. År 1103 lyckades den danske kungen genom intrigerande med påven och tyska kejsaren tillskapa det nordiska ärkestiftet. Utbrytningen fick sitt biskopssäte i Lund och den nordiska kyrkoprovinsen styrdes under tre kvarts sekel från Danmark.

Stiftsbildningarna i den svenska delen av kyrkoprovinsen pågick dock samtidigt och när Uppsala, genom en påvlig skrivelse år 1164, blev ärkebiskopssäte bestod den nya svenska kyrkoprovinsen av fyra stift jämte Uppsala, nämligen Linköping, Skara, Strängnäs och Västerås. Sex år senare omtalas i ett gåvobrev en biskop i Växjö vid namn Balduin. Växjö stift måste därför ha tillkommit mellan 1164 och 1170.

Det nya stiftet tillskapades genom utbrytning från Linköpings stift och kom att omfatta Varend, Finnveden, och Njudung. Varendsdelen utgjordes av fem härader, Allbo, Kinnevald, Konga, Norrvidinge samt Uppvidinge. Finnveden bestod av Sunnerbo och Västbo medan Njudung var uppdelat i två härader, Västra och Östra Njudung.

Uppgifterna kring vilka områden som omfattades av den nyinrättade biskopsstolen i Växjö är dock inte entydiga då Växjöstiftets avgränsning mot Linköping relativt omgående blev föremål för en segdragen konflikt främst rörande de båda landen ”Finnveden och Njudung” vilka tillsammans med virdarnas land ”Värend” kom att utgöra en särskild lagsaga, den s.k. Tiohärads lagsaga. Tiohäradslagens kyrkobalk utgör en viktig källa till kunskap om samhällsförhållanden under de första kristna århundradena och var den gällande kyrkolagen i Växjö stift och angränsande delar av Linköpings stift långt fram i tiden. Kyrkobalken föreskrev de rättigheter och skyldigheter som gällde beträffande uppförande av kyrka och anskaffande av inventarier härtill samt tillsättning av präst och ansvaret för dennes ekonomiska bärning. Lagstiftningen innefattade också bestämmelser om biskopen och dennes uppgifter. Till dessa hörde framförallt vigning av präster och kyrkor men också ansvaret för läran samt utövandet av såväl administrativ som juridisk myndighet liksom ekonomisk förvaltning.

Företrädarna för det nyinrättade Växjöstiftet torde ha hävdatt att biskopsdömet borde sammanfalla med lagsagan. Från Linköpings stift sökte man uppenbarligen inskränka den nya stiftsbildningen till att endast omfatta Värend. Frågan kring stiftets utbredning kom slutligen att fastslås genom den påvliga legaten Vilhelm av Sabinas skiljedom 1248 genom vilken Finnveden och Njudung tilldelades Linköpingsstift medan Växjöbiskopen fick nöja sig med Värend. Därigenom kom Växjöstiftet att bli det i särklass minsta stiftet i den svenska kyrkoprovinsen med endast omkring 60 socknar. För stiftsledningen i Växjö innebar stiftets begränsade omfattning en motsvarande begränsning av ekonomiska resurser och inflytande.

Ungefär ett århundrade efter Växjöstiftets bildande konstituerades domkapitlet som i stiftsstyrelsen har varit rådgivande och ställföreträdande. Domkapitlets uppgift var främst att svara för gudstjänst och undervisning i domkyrkan.

År 1555, i samband med att Kalmar ordinarie domkapitel bildades, överfördes det gamla folklandet Finnveden till Växjö stift. Finnveden utgjordes då av Västbo, Östbo och Sunnerbo härad och hade dessförinnan tillhört både Skara och Linköpings stift.

När Jönköpings och Kalmars ordinarie dömen upphörde 1568 återgick man praktiskt taget till den gamla stiftsindelningen där områdena kring Jönköping, Tvetå, Vista och Norra Vedbo återfördes till Linköpings stift och Mo härad till Skara stift. Östbo och Västra Njudungs härader lades till Växjö stift dit också Östra Njudungs härad fogades från Linköpings stift. År 1621 fogades också Tvetå och Vista härader till stiftet i Växjö.

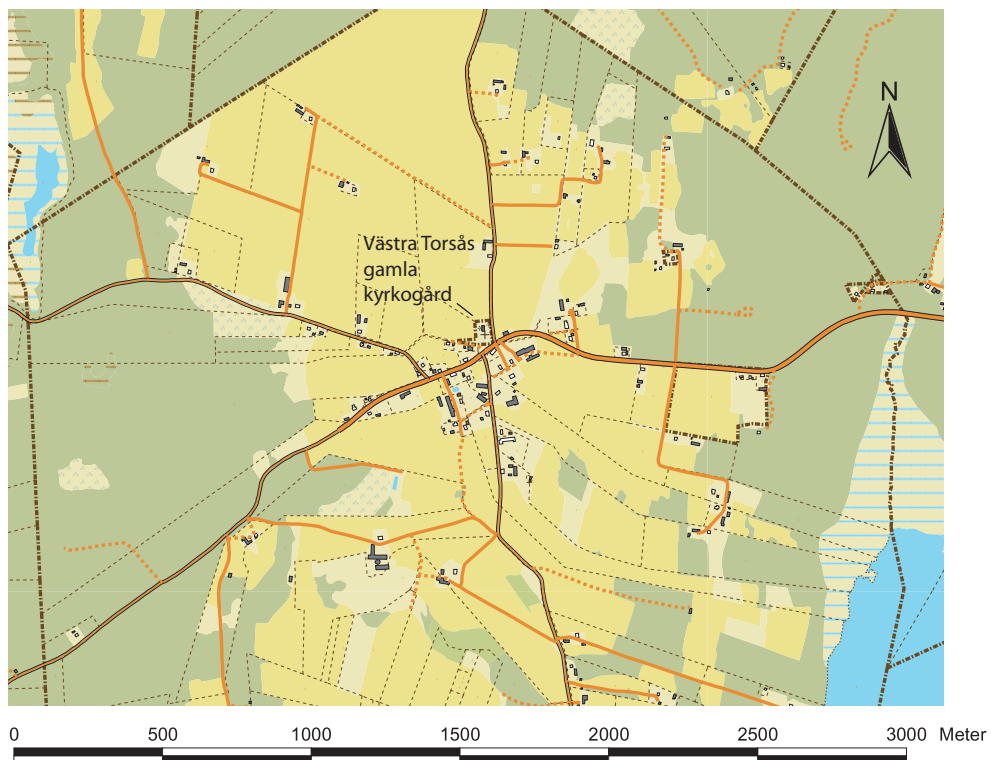
Denna indelning av stiftet bevarades fram till 1900-talets början då en väsentlig förändring av den yttre ramen kom till stånd och Kalmar stift bildat 1603, slogs samman med Växjö stift. Beslut i frågan fattades vid 1903 års riksdag. En sammanslagning skulle äga rum i samband med nästa biskopsvakans i något av de två stiftet. Detta realiserades sedan biskop Tottie i Kalmar avlidit varefter sammanslagningen ägde rum den 1 augusti 1915. Kalmar stift omfattades då av Handbörds, Stranda, Norra och Södra Möre härader samt Öland.

Av svenska kyrkans tretton stift kommer Växjö på femte plats såväl med avseende på areal som på folkmängd. Växjö stift omfattar sedan 1915 större delen av Småland samt Öland. De delar som ej innefattas av stiftet är Aspelands, Sevede och Tjust härader i norra delen av Kalmar län samt Södra och Norra Vedbo härader i nordöstra delen av Jönköpings län, som alla ingår i Linköpings stift, samt Mo härad i nordvästra Jönköpings län vilket är en del av Skara stift. Växjö stift är indelat i sexton kontrakt nämligen Kinnevald, Allbo, Sunnerbo, Konga, Vidinge, Tvetå, Vista, Östbo, Västbo, Västra Njudung, Östra Njudung, Norra Möre, Södra Möre, Stranda och Handbörd, Ölands norra samt Ölands södra kontrakt. Att kontrakten i officiella sammanhang ofta nämns i just denna ordning speglar stiftets utveckling med utgångspunkt från det gamla Värendsstiftet kompletterat med Kalmar stift.

Vid millenniumskiftet blev Svenska kyrkan ett eget trossamfund och statskyrkan i Sverige upphörde. Växjö stift har arbetat med den kyrkliga indelningen och strukturförändringar pågår där församlingar slås samman, eller delas. För närvarande har Växjö stift 222 församlingar. Stiftets minsta församling är Jälluntofta med knappt 60 kyrkotillhöriga och den största är Jönköping Sofia med 21 850 tillhöriga. I stiftet finns drygt 300 präster och drygt 100 diakoner.

VÄSTRA TORSÅS GAMLA KYRKOGRÅRD

Kyrkogården i Torsås by ligger i Västra Torsås socken, Allbo kontrakt, Alvesta kommun, Kronobergs län, Växjö stift.

VÄSTRA TORSÅS GAMLA KYRKOGRÅRD

Kyrka och kyrkomiljö

Kyrkogården i Torsås by har anor från 1200-talet då det enligt arkivaliska uppgifter skall ha legat en träkyrka på platsen. Denna revs och ersattes på 1730-talet av en ny "båtformad" träkyrka med oktagonalt mittparti vilken kvarstod på platsen fram till 1873. Genom 1800-talets kraftiga befolkningsökning behövdes en ny och större kyrka. Efter många dispyter enades man slutligen om att uppföra denna mera centralt i socknen, närmare bestämt i Lönashult.

Kyrkogårdens historik

Den gamla kyrkplatsen ligger på ett markerat höjdläge i en vacker natur, omgiven av odlad och betad mark. Socknens gamla kyrkplats har som tidigare nämnts anor från medeltiden och på platsen har genom historien funnits i vart fall två kyrkor. Kyrkogården har man alltjämt fortsatt att bruka och år 1929 lät man uppföra ett kapell på kyrkogården. Detta kompletterades år 1936 med en fristående klockstapel.

Flygfoto

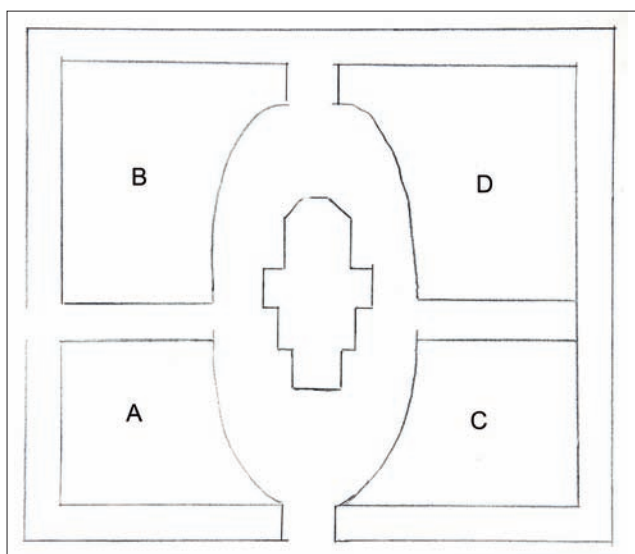
Äldre flygfoto över kyrkogården i Torsåsby saknas i museets flygfotoarkiv men enligt uppgifter i en frågelista utskickad av Ivar Hylandér till Västra Torsås församling 1949 framkommer följande information om kyrkogården. Runt omkring kyrkogården finns en stenmur med stigluckor. Kyrkogården har, troligen på 1850-talet, utvidgats åt norr. Norra, södra och östra sidorna är kantade med stora träd av trädslagen lönn, ask, alm och kastanj. Begravningsplatsen är delad i "enskilda gravar" och s.k. linje. Gravvar för bysamfällighet finns ej. Gravkullarna är av vanlig typ och gravplanen utslätad och belagd med singel, grus eller gräsmatta. Gravvårdarna skall vara högst 80 cm höga. På kyrkogården finns 4 st. hållar. Gravvårdarna är i regel av sten men med några inslag av järnkors. Stenarna är försedda med den avlidnes namn, födelse-, dödsdag samt årtal och gårdsnamn. En del stenar är även försedda med bibelord. Inga märkligare inskriptioner har påträffats, med undantag av ett järnkors på vilket man kan läsa inskriptionen "lönmördad". Av församlingen vårdas komminister Sven Linnells grav, vilken utgör den enda prästgraven på kyrkogården. Den äldsta gravstenen härrör från år 1804 och är rest över Kugelberg. Kyrkogården används ännu till begravningsplats för norra delen av församlingen.

Händelseregister

- 1850-talet Kyrkogården troligen utvidgad åt norr.
- 1923 Anteckningar gjorda av Paul Boberg i samband med planeringsarbetet för uppförandet av gravkapell på kyrkogården. "Gamla kyrkan var belägen i socknens nordöstra del och var av trä. Den uppfördes 1730 och nedtogs sedan den nya blivit färdig. Den gamla kyrkogården används ännu som begravningsplats."
- 1928 Avser att uppföra gravkapell på den plats på kyrkogården där församlingens gamla kyrka stått. Förslag upprättat av Paul Boberg.
- 1928 Anteckningar av Paul Boberg: Nuvarande kyrkogårdsplanen, som är belägen å västra slutningen av en ås med vacker utsikt åt norr, väster och söder, ligger i stort sett i jämn nivå från norr till söder men med en svag lutning i riktning från öster till väster och omgives av en vacker lövträdsplantering.
- De sydvästra och sydöstra delarna av kyrkogården är fullt belagda med gravar och med gravvårdar av sen tid. Å hela den nordvästra delen finns endast en del enstaka stenar, under det att kyrkogårdens nordöstra del däremot är fri från synliga gravar. Ringmuren är i jämförelsevis gott skick. Å södra sidan av densamma finns ett grindparti med stenstolpar. Den utanför kyrkogårdens östra mur befintliga vägen begränsas å ömse sidor av planterade lövträd. Enl Rogbergs beskrivning över Småland uppges den gamla

kyrkans längd till 47 alnar och en bredd av 13½ alnar. Kyrkan skulle enl skifteskartan ha mått 35x10 m. Rogberg uppger att kyrkan var byggd i trä och utgjordes av en s.k. korsbyggnad. Några synliga spår ovan jord finns ej

- 1929 Ett kapell uppförs på gamla kyrkogården
- 1930 Ansökan om att få ta ett på gamla kyrkogården nyuppfört begravningskapell i stadigvarande bruk för kyrkligt ändamål. Gravkapell uppfört av enskilda personer. Gravkapellet synes uppfört 14 à 15 meter från norra gränsen.
- 1932 Gamla kyrkogården, som ligger rakt i väster ett par hundra meter från prästgården, omgiven av en gråstensmur med trägrindar mot söder. Den är planterad i öster och väster.
- Här står ett år 1909 (?) uppfört gravkapell av reveterat trä, spritputsat, med tegeltak. Rundbågiga fönster och svartmålade dörrar. På kyrkogårdsmuren vid södra ingångsgrinden ligger en gravsten av kalksten, defekt, ituslagen i två delar, med inskrift och årtalet 1721.
- Väster om kapellet en gravsten av kalksten över en Eggerz d.1819. L 194 cm.
- I öster står ett gravkors av gjutet järn över lagman Hen. Kugelberg. f. I Jönköping 1732, d. 27/11 1804. Dessutom flera senare gjutna järnkors i gotiserande stil från 1832, 1843, 1844, 1867 o.s.v.
- 1935 Förslag till klockstapel av A Wiman
- 1936 Invigning av ny klockstapel på kyrkogården
- 1948 De gamla kyrkstellarna rivs
- 1956 Domprostvisitation i Västra Torsås kapell vid vilket Ivar Hylander uttryckte sin glädje över att det blivit ett kapell på den gamla kyrkplatsen.
- 2001 Tillstånd till anläggande av minneslund på Västra Torsås gamla kyrkogård. Arkeologisk schaktövervakning i samband med grävningsarbeten utförd av arkeolog från Smålands museum.

Gravfältskarta med kvarterens placering i förhållande till kyrkan

BESKRIVNING AV KYRKOGÅRDEN IDAG

Allmän karaktär

Kyrkogården i Torsås by är en relativt liten kyrkogård av rektangulär form. Kyrkogården delas genom en mittgång in i två mindre rektangulära områden belägna utmed den östra och västra muren. Gången är belagd med sjöstensplattor och kantas av en allé bestående av ask, lönn och lind. Hela kyrkogården omramas av en vällagd naturstenmur. I kyrkogårdens nordöstra hörn står en klockstapel av klockbockstyp, uppförd år 1936. Centralt på kyrkogårdens norra del ligger ett kapell vilket uppfördes på platsen år 1929. Kyrkogården består av fyra kvarter I – IV. I kvarter III, men även delvis i kvarter I, finner man kyrkogårdens mer storslagna och monumentala vårdar varav de äldsta med anor från 1700-talet. Vidare så rymmer kyrkogården ett relativt stort antal bevarade grusgravar. I kyrkogårdens nordvästra hörn finner man ett fåtal stenar vilka avlägsnats från kyrkogården sedan gravrätten löpt ut. I kvarter II och IV är gravvårdarna generellt mindre och av en enklare utformning.

Omgärdning

Kyrkogården omgärdas av en äldre vällagd kallmurad naturstenmur uppförd med två skalmurar vars mellanrum fyllts ut med skolsten. Kyrkogården är rektangulärt utsträckt i nord-sydlig riktning. Delar av muren har på senare tid fogats med bruk. Denna åtgärd har man framförallt vidtagit i anslutning till träden i trädkransen vilka står tätt inpå muren och vars stammar trycker på murverket.

Ingångar

Kyrkogården har bara en ingång, placerad mitt på den södra kyrkogårdsmuren. Ingången är försedd med en dubbelgrind flankerad av två enkla grindar. Grindarna är utförda i smide med sirliga mönster och bärs upp av huggna granitstolpar. Stolparna i anslutning till dubbelgrinden kröns av varsin glasad kopparlanterna.

Kyrkogården omges på alla sidor av en vällagd naturstenmur

Kyrkogårdens ingång vid södra muren

Omgivande trädkrans utmed norra kyrkogårdsmuren

Vegetation

Vegetationen präglas främst av den omgivande trädkransen liksom den trädallé vilken leder från ingången i söder fram till kapellet. I norr och väster är träden lokaliserade precis innanför muren medan de i öster och söder står direkt utanför. Trädkransen har genom åren varit föremål för en viss förnygring och på några ställen i kransen vittnar stubbar och luckor om att en återplantering ännu inte kommit till stånd. Trädkransen består huvudsakligen av lönn med inslag av kastanj, alm, ask och lind. I allén finner man trädslagen lind, ask och lönn.

Hela gravområdet är, fränsett de bevarade grusgravarna, bevuxet med gräs och i anslutning till enstaka gravvårdar förekommer lägre buskvegetation av buxbom och cypress. Den enda vegetation som förekommer inne på kyrkogården, som inte står i anslutning till någon enskild gravvård utgörs av en planterad syrenhäck utmed den östra murens nordligaste del.

Gångsystem

Kyrkogårdens enda gång leder från ingången i söder fram till kapellet och kyrkplatsen i norr och är belagd med sjöstensplattor. I anslutning till kyrkplatsen vidgas gången en aning. Huruvida det ursprungligen funnits några fler gångar på kyrkogården har inte gått att utläsa ur arkivmaterialet.

Minnelund/Urnlund

Invid klockstapeln i kyrkogårdens nordöstra hörn har man anlagt en minneslund. Minneslundens markeras av en blomsterplantering omsluten av en cirkel lagd med huggen gatsten. I cirkelns mitt ligger en natursten försedd med följande text "Herren är min herde".

Gravvårdstyper

Kyrkogårdens gravvårdar har en stor åldersspridning med gjutna hällar från 1700-talets mitt, gjutjärnskors från 1800-talets mitt och senare hälft samt ett antal högresta och monumentala diabas- och granitvårdar från 1800-talets slut och 1900-talets första decennier.

På kyrkogården finner man även ett flertal bevarade familjegravar med stenomramning och framförliggande grusfält, liksom gravar omslutna av pollare och kättingar. Övriga gravstenar är av typen låga rektangulära och härrör från 1950-talet fram till vår egen tid. Dessa stenar har generellt en enklare utformning.

Kyrkogårdens äldsta gravvård utgörs av en tudelad kalkstenshäll, vilken ligger upplagd på södra kyrkogårdsmuren direkt öster om ingången. Hällen är kraftigt nött och i dess hörn syns spår av huggna dekorationer i form av änglar samt i nederkantens mitt en döskalle med korslagda benknotor. Stenen härrör från 1771 och var tidigare placerad inne i den gamla kyrkan. Stenen påträffades vid de grävningar som skedde i samband med kapellets uppförande 1929.

Kyrkogårdens minneslund i nordöst

Storslagen familjegrav från tiden strax efter sekelskiftet 1900

Moderna låga rektangulära vårdar samt vårdar med friare utformning från tiden strax före och efter sekelskiftet 2000

Kyrkogårdens äldsta bevarade gravsten från 1771

Byggnader

Utöver kapellet finns två byggnader i anslutning till kyrkogården. Den mest iögonfallande byggnaden jämte kapellet är klockstapeln i kyrkogårdens nordöstra hörn. Klockstapeln, av klockbockstyp, vilar på kraftiga gjutna klackar. Huven är täckt med tjärade spån och kröns av en smidd spetsig spira på mitten dekorerad med ett ringkors och på toppen försedd med en tupp.

Utanför muren i kyrkogårdens sydvästra hörn ligger en mindre redskapsbod med slamfärgad locklistpanel och kromoxidgröna jalusidörrar. Taket är täckt med enkupigt lertegel. Denna byggnad är avskärmd från kyrkogården med ett träplank.

Till vänster: Klockstapel uppförd 1936
Ovan: Material- och redskapsbod

BESKRIVNING AV ENSKILDA KVARTER

Kvarter I

ALLMÄN KARAKTÄR

Kvarter I är beläget i kyrkogårdens sydvästra hörn och utgörs av ett rektangulärt gräsbevuxet område där gravstenarna är placerade i enkla linjer orienterade i nord – sydlig riktning. I kvarteret finner man ett flertal familjegravar blandat med vanliga enkelgravar.

Kvarter I, vy mot söder

Familjegrav med bevarad stenomramning och grusfält

GRAVVÅRDSTYPER

Merparten av kvarterets vårdar härrör sig från 1900-talets senare hälft och är utförda i diabas eller grå granit med några enstaka inslag av röd granit, framförallt bland de yngre stenarna. Bland dessa finns några stenar med friare utformning samt någon natursten. Kvarterets äldsta vårdar utgörs av några bevarade gjutjärnskors från mitten av 1800-talet. En del av kvarterets stenar, företrädesvis från 1900-talets mitt, har ett formspråk vilket inspirerats av antiken med pilastrar och överliggande fronton.

Åldersmässigt fördelar sig kvarterets vårdar ganska så jämt över tiden från 1850-talet fram till idag med en liten övervikt på vårdar från 1960-talet.

Förekomsten av titlar på kvarterets vårdar är relativt vanlig, särskilt på de äldre gravstenarna, medan ortsnamn och psalmhänvisningar förekommer mera sparsamt. Exempel på förekommande titlar är överinspektör & riddare, kaptenska, stationsinspektör, kronojägare, krigsman, hemmansägare, skräddare, banvakt och organist. Bland de ortsnamn som förekommer kan nämnas Torne, Tvetaryd, Olofshylte, Torsås, Ebbön, Horsakulla och Torsåsby.

Några gravar vilka utmärker sig lite extra utgörs bland annat av två bevarade grusgravar samt två trävårdar av yngre datum. I kvarteret finns även en marmorvård med en dekorativ porfyrrans över Comministern i W. Thorsås församling Sven Linell 1802-1872. Vården restes av tacksamma åhörare. Sven Linell var en av de som verkade för att den nya kyrkan skulle uppföras i Lönashult. I texten på ett av de bevarade gjutjärnskorsen rest över ”den allmänt aktade” Lars Svensson i Fröseberg 1796-1846 kan man läsa den lite märkliga inskriptionen ”lönmördad”.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING OCH KARAKTÄR

Kvarter I har en heterogen karaktär med gravvårdar från flera tidsåldrar vilket gör det mindre känsligt för nytillskott. Hänsyn bör dock tas till kvarterets lågt hållna skala. Nytillskott med friare utformning och i nyare material bör i första hand lokaliseras till kvarterets västra del. I östra delen kan med vårdarna med fördel utföras i en grå/svart färgskala. Genom sina hantverksmässiga, konsthistoriska och lokalhistoriska värden är en del av kvarterets gravstenar av extra kulturhistoriskt intresse. Dessa bör i möjligaste mån bevaras i kvarteret sedan gravrätten löpt ut, alternativt återanvändas. Gjutjärnskorsen bör, om så inte redan är fallet, uppföras på kyrkans inventarieförteckning.

Gjutjärnskors från 1800-talets mitt

Nyare trävärd med kopparplatta

Marmorvärd med porfykrans över Comminister Sven Linell

Tidstypisk, antikinspirerad gravvärd från 1900-talets mitt

Nyare gravstenar av blandad karaktär i kvarterets norra del

Kvarter II

ALLMÄN KARAKTÄR

Kvarter II är beläget i kyrkogårdens nordvästra del, alldeles väster om kapellet. Hela området är gräsbevuxet med gravstenar i en låg skala där stenarna placerats i enkla, räta rader orienterade i nord – sydlig riktning. I norr och väster avgränsas området av den omgivande kyrkogårdsmuren. I anslutning till kyrkogårdsmurens hörn har man placerat ett antal gravvårdar vilka avlägsnats från kyrkogården då gravrätten löpt ut.

Kvarter II, vy mot norr

Avlägsnade gravstenar uppställda mot kyrkogårdsmuren

GRAVVÅRDSTYPER

Kvarterets gravvårdar håller en låg skala med stenar huvudsakligen av diabas med inslag av stenar i röd och grå granit samt någon nyare vård i blåflammig labrador. Det stora flertalet av stenarna är låg breda stenar med rak eller oregelbunden ovansida men här finns även en handfull smala halvhöga vårdar i diabas från 1910-20-talen, några mindre naturstenar liksom en äldre sandstenshäll. Hällen var tidigare placerad inne i den gamla kyrkan. Idag är stenen kraftigt nött och texten inte längre läsbar.

Förekomsten av ortsnamn på kvarterets vårdar är relativt vanlig medan titlar och psalmhänvisningar förekommer mera sparsamt. Exempel på förekommande titlar är smedmästare, rektor, hemmansägare och svenskamerikan. Bland de ortsnamn som förekommer kan nämnas Torne, Tvetaryd, Strandhem, Slagestorp, Piparelid, Hunna och Torsåsby. På några av kvarterets vårdar förekommer även kortare texter såsom ”Älskad – Saknad” samt ”Älskad i livet saknad i döden”.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING OCH KARAKTÄR

Kvarter II har en heterogen karaktär med gravvårdar från flera tidsåldrar vilket gör det mindre känsligt för nytillskott. Hänsyn bör dock tas till kvarterets lågt hållna skala. Genom sina hantverksmässiga, konsthistoriska och lokalhistoriska värden är en del av kvarterets gravstenar extra kulturhistoriskt intressanta och bör i möjligaste mån bevaras i kvarteret sedan gravrätten löpt ut, alternativt återanvändas.

Kvarteret rymmer stenar av varierande ålder, karaktär och material. Här med äldre diabasvårdar i bakgrunden och yngre vårdar i bildens förgrund

Enkel natursten med polerad framsida från 1900-talets mitt

Diabassten med vacker dekor från tiden strax före 1900-talets mitt

Nyare naturstensvård med en lite otraditionell symbol

Kvarter III

ALLMÄN KARAKTÄR

Kvarter III omfattas av det gräsbevuxna området beläget i kyrkogårdens sydöstra hörn och rymmer en väldig blandning av gravvårdar med de äldst bevarade mer storslagna, monumentala vårdarna placerade i kvarterets södra del. Den norra delen rymmer ett stort antal familjegravar med låga långa vårdar och stenomramat, framförliggande grusfält. Gravstenarna är placerade i nord – sydligt orienterade linjer men till följd av familjegravarnas stundtals mer omfattrika utbredning bryts denna symmetri emellanåt.

Kvarter III, vy mot söder

Två bevarade grusgravar med stenomramning

GRAVVÅRDSTYPER

Kvarter III rymmer ett stort antal familjegravar med låga långa vårdar och framförliggande, stenomramat grusfält liksom några mer monumentala vårdar, däribland en högrest diabasobelisk omgiven av pollare och kätting samt ett stort blankpolerat diabaskors placerat på ett kraftigt fundament. I kvarterets sydvästra del finner man även ett antal liggande gjutjärnhällar vilka troligtvis gjutits på något närliggande bruk ex. Huseby eller Diö. I anslutning till några av kvarterets gravstenar finns bevarade stenramar vilka sänkts ned i nivå med omgivande mark varvid även gruset avlägsnats och ersatts med gräs. Även nyare vårdar av låg bred karaktär liksom några sluttande hällar påträffas i området.

Bruket att skriva ut titlar på gravstenarna förekommer sparsamt och är framförallt vanligt på de äldre vårdarna. Ortsnamn finner man på vårdar från skilda åldrar men även här i en begränsad omfattning. Exempel på förekommande titlar är direktör, bostadsinspektris, speditör, häradsdomare, juvelerare, landtbrukare, danneman och hemmansägare. Bland de orsnamn som förekommer kan nämnas Pepparlid, Torne, Tykatorp, Slagerstorp, Malmö och Råhallsmad. På någon av kvarterets vårdar förekommer även kortare text såsom ”Älskad – Saknad”.

Bland de vårdar som utmärker sig lite extra i kvarteret kan, utöver de bevarade grusgravarna, nämnas den högresta obeliskan över landtbrukaren Johan Petersson Thorsås Östergård 1827-1907 och hans maka Kristina Eriksson 1839-1903. Johan Petersson var den man som tillsammans med sin son odlade upp merparten av marken i Torsås by. Även diabaskorset över kyrkovärden Erik Danielsson Hagverksmo 1816-1882 och hans maka Ingrid Pettersdotter 1818-1893 utmärker sig.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING OCH KARAKTÄR

Kvarter III är det område på kyrkogården vilken tydligast bevarat en mer homogen och ålderdomlig karaktär. Kvarteret rymmer ett flertal omistliga gravvårdar. Samtliga vårdar från tiden före sekelskiftet 1900 bör bevaras i kvarteret då de besitter höga kulturhistoriska värden. Återanvändning av äldre vårdar är ett mycket bra alternativ för att bevara stenar vilka bidrar till kvarterets ålderdomliga karaktär. I kvarteret påträffas ett antal gravar med bevarad stenomramning men där grusfältet avlägsnats. Dessa skulle med fördel kunna återställas. Hällar av gjutjärn och natursten bör införlivas i kyrkans inventarieförteckning om så inte redan är fallet. Eventuella nytillskott i kvarteret bör ges en utformning vilken ansluter till omgivande gravvårdar, gärna i en grå/svart färgskala.

Storslagen diabasobelisk omgärdad av pollare och kätting med avlägsnat grusfält

Gjutjärnshällar från 1700- och 1800-talet, troligen tillverkade på Huseby bruk

Högrest diabaskors med stenomramning och borttaget grusområde över kyrkovård Erik Danielsson

Låg rektangulär diabasvård med stenomramning

Kvarter IV

ALLMÄN KARAKTÄR

Kvarter IV utgörs av den norra halvan av kyrkogården belägen på kyrkans östra sida. Hela området är frånsett de bevarade grusgravarna bevuxet med gräs. Kvarteret har en stor andel yngre vårdar av enklare utförande, framförallt koncentrerade till områdets norra del. Gravstenarna är placerade i nord – sydligt orienterade linjer men till följd av familjegravarnas stundtals mer omfångsrika utbredning bryts denna symmetri emellanåt. I västra delen av kvarter IV ligger kyrkogårdens minneslund.

Kvarter IV, vy mot norr

Minneslund

GRAVVÅRDSTYPER

Gravarna i södra delen av kvarter IV rymmer ett flertal äldre stenomramade familjegravar med framför- liggande grusfält medan kvarterets norra del tydligt präglas av låga breda vårdar av modernare snitt. I kvarteret finner man även en del sluttande hällar. Det stora flertalet av kvarterets äldre vårdar är utförda i diabas medan de yngre huvudsakligen är av grå granit med några enstaka inslag av röd granit och blå- flammig labrador.

Titlar och orsnamn förekommer sparsamt på kvarterets vårdar. Exempel på titlar utgör handlande, lagman, soldat, f.d. hemmansägare, f.d. soldat, bilskollärare. Bland de orsnamn som förekommer kan nämnas Långaryd, Tvetaryd, Oby, Slagestorp, Årenäs, Graneslätt, Torne samt Tykatorp. På någon en- staka vård förekommer även kortare text såsom ”Vila i frid”.

I kvarteret utmärker sig de bevarade grusgravarna där J. M. Erikssons familjegrav med en låg bred vård av grå granit samt två mindre framför- liggande hällar kan nämnas. Vidare finner man två bevarade gjutjärnskors liksom ett antal låga rektangulära diabasstenar från 1900-talets mitt med lite extra påkös- tad utformning och dekor.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING OCH KARAKTÄR

Kvarter IV har en heterogen karaktär med gravvårdar från flera tidsåldrar vilket gör det mindre känsligt för nytillskott. Hänsyn bör dock tas till kvarterets lågt hållna skala. Genom sina hantverksmässiga, konsthistoriska och lokalhistoriska värden är en del av kvarterets gravstenar extra kulturhistoriskt in- tressanta och bör i möjligaste mån bevaras i kvarteret sedan gravrätten löpt ut, alternativt återanvändas. Gravar med bevarad stenomramning, där grusfältet avlägsnas, skulle med fördel kunna återställas.

Familjegravar med tidstypiska låga långa vårdar och bevarad stenomramning

Tre yngre vårdar i kvarterets norra del

TVå diabasvårdar med bearbetad dekor

Bevarad grusgrav över makarna Johansson

Gjutjärnskors från 1800-talets slut

SAMMANFATTANDE BEDÖMNING OCH KARAKTÄR

På Västra Torsås gamla kyrkogård har människor begravts från medeltiden fram till idag varför platsen har en lång tradition som religiöst centrum i bygden. Kyrkogården är relativt liten och omgärdas av en vällagd stenmur samt en trädkrans. Ingång till kyrkogården finns i söder. På kyrkogården finns förutom kyrkan även en klockstapel samt utanför muren i det sydvästra hörnet en enklare redskapsbod. Kyrkogården har fyra kvarter som ligger runt om kyrkan. De olika kvarteren skiljer sig ganska mycket från varandra. Troligen har kyrkogården utvidgats åt norr på 1850-talet.

En vandring på kyrkogården visar på ett varierande synsätt när det gäller begravningstraditioner. Gravvårdarna vittnar och skiftande ideal och många gånger om en stor hantverksskicklighet. De rymmer en mängd information om person- och eller lokalhistoria i form av personnamn, ortsnamn och titlar. På Västra Torsås gamla kyrkogård förekommer titlar som handlande, soldat, bilskollärare, direktör, bostadsinspektris, häradssdomare, landtbrukare, danneman, smedmästare, stationsinspektör, banvakt och organist vilka alla vittnar om kunskaper, näringar och samhällsfunktioner som funnits i trakten.

Den äldsta delen av kyrkogården, kvarter III, rymmer påkostade diabasvårdar liksom ett antal gjutjärnshällar vilka troligtvis producerats lokalt på något av de intilliggande brukena Huseby eller Diö. I ett länsperspektiv är dessa relativt ovanliga varför ett bevarande av dessa är av yttersta vikt. Det är även viktigt att bevara de grusbelagda gravplatserna med sina omgärdningar liksom gravar där endast omgärdningen kvarstår. Dessa kan med önskvärdhet återställas till ursprungligt skick med grus. Bruket med grusgravar var vanligt förekommande på våra kyrkogårdar fram till 1950-talet och utgör idag en viktig länk till kyrkogårdens historia.

Som på så många mindre landsortskyrkogårdar har omsättningen på gravvårdar varit stor vilket bidragit till den uppblandade karaktär vilken möter dagens kyrkogårdsbesökare. Detta gör också kyrkogården överlag mindre känslig för nytillskott. Dessa bör dock utformas och placeras med varsamhet och hänsyn till kvarterens inbördes olika karaktär.

ARKIV OCH LITTERATUR

Följande arkiv och litteratur har nyttjats i samband med inventeringen.

Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm.
Handlingar från Kungliga Byggnadsstyrelsen är inkluderade.

Klipparkivet vid Smålands museum: Västra Torsås gamla kyrka

Topografiska arkivet vid Smålands museum: Alvesta kommun, Byggärenden, Västra Torsås gamla kyrka.

Vassi Heidi, red, 1998, Kyrkobyggnader i Kronobergs län, Länsstyrelsen i Kronobergs län.

Ordförklaringar

Högrest smal eller monumental gravsten

Denna typ av gravsten var vanlig under 1800-talet och fram till omkring 1920-talet. Ofta huggen i diabas eller grå granit. Monolit kallar vi den stora högresta gravvård som är huggen ur en enda sten.

Obelisk

Obeliskerna är en symbol över ära, redlighet och ståndaktighet. Den är ofta huggen i diabas och var vanlig under

hela 1800-talet. En bruten obelisk, kolonn eller den avhuggna trädstammen symboliserar den hejdade livsgärningen.

Låga smala gravvårdar

Ofta huggna i diabas och var vanliga från 1910-talet och fram till tiden kring 1900-talets mitt.

Låg rektangulär gravvård.

Den låga rektangulära gravvården blev vanlig under tiden efter andra världskriget och är fortfarande en allmänt förekommande modell. Gravstenstypen har tillverkats mest i grå granit, men diabas var vanlig fram till 1960-talet. Från och med den tiden började den låga rektangulära gravstenen även huggas i röd granit, en typ som var mycket vanlig under 1900-talets andra hälft. Labradorgranit är en annan stensort som numera också används.

Låg bred gravvård

Gravvård som ofta övergår i en stenram och som är rest på familjegravar. Var vanliga från 1920-talet och några decennier framåt.

Fri form

Under 1900-talets slut fick gravstenen nya former. Stenar i t ex hallandsgnejs (hallandia) eller labradorgranit blev vanliga och de fick mer oregelbundna och fria former.

Marmorkors

Vanligast är det låga enkelt utformade marmorkorset som ofta är placerad på ett barns eller en ung människas grav. De blev vanliga kring 1900-talets mitt och används fortfarande idag.

Liggande natursten

Liggande natursten som är vanlig vid urngravar. Vanlig sedan den tiden omkring 1980-talet då urnlundar började anläggas på kyrkogårdarna.

Smideskors

Smideskorset har funnits under flera århundraden och tillverkades av den lokala smeden. De finns därför i olika modeller beroende på vem som tillverkat dem och vad som var modernt för tiden.

Gjutjärnskors

De blev vanliga i och med industrialismens utveckling kring 1800-talets mitt. Gravvårdarna tillverkades på lokala järnbruk efter modeller som var vanliga i hela Sverige.

Häll

Hällar finns såväl i gjutjärn som i sten. Hällen som företeelse har varit vanlig under flera århundraden såväl inne i kyrkan som utanför. Det finns även små kvadratiska hällar som är vanliga på gravar inom allmänna linjen eller som finns i familjegravar.

Kulturgrav

Gravplats som skall bevaras med stöd av kulturminneslagen och kulturminnesförordningen.

Thorvaldsen medaljonger

Thorvaldsen, Bertel (1770-1844) var en dansk skulptör vars konstverk blev populära motiv till prydnad på gravstenar. Det var motiv som bland annat "Natten", "Dagen", "Uppståndelseängel" och "Thanatos" som användes som förlagor till medaljonger som mångfaldigades. Medaljongerna hittar vi på gravstenar från 1800-talets andra hälft i hela Sverige.

Allmän linje/linjegravar

Kostnadsfria gravplatser som disponerades av en person i tjugofem år. I de allmänna linjegravskvarteren kunde man inte välja gravplats utan de döda begravdes i ensamgravar som lades efter varandra i kronologisk ordning. Graven märktes ofta ut med en enkel gravvård i form av träkors, små kvadratiska hållar eller mindre stående gravvårdar. Gravsättning enligt detta system upphörde 1964.

Stenram, staket och häck

Olika sätt att omgärda gravplatsen som blev vanliga på 1800-talets slut och var vanliga ända fram till 1900-talets mitt. Gravplatsen täcktes med grus eller singel som krattades i mönster och omgärdades av häckar, stenramar, järnstaket eller pollare mellan vilka kedjor är fästa.

Gravkulle

Graven märktes ut med en kulle som formades av jord. Kring kullen hölls marken ren från gräs och på upphöjningen planterades städsegröna växter som vintergröna eller murgröna. Detta var det vanligaste sättet att märka ut en gravplats under 1800-talets slut ända fram till 1900-talets mitt. Ovanför gravkullen placerades ett enkelt träkors eller gravstenen. Pärلكransar placerades ibland på kullen.

Trädkrans

Kring kyrkogården är ofta en krans av lövträd planterad. Ibland blandade trädsorter, ibland av en sort. Träden kan vara planterade av församlingsborna och kanske kom de från olika gårdar i socknen.

Vallmur

Mur där stenvallens insida stöds av en gräsbevuxen jordvall.